

KS. JANUSZ BALICKI

SPÓŁECZNY WYMIAR MIĘDZYNARODOWEGO ROKU SENIORA - 1999

Wstęp

Rok 1999 został ogłoszony przez ONZ Rokiem Seniora. Jego obchody odbywały się pod hasłem *Ku społeczeństwu dla ludzi w każdym wieku*. Chodziło w nim o skierowanie uwagi społeczności światowej na potrzeby ludzi starszych, których liczba szybko się powiększa na skutek znacznego wydłużania się życia dzięki rozwojowi opieki medycznej i odpowiedniej diecie. Zjawisku temu towarzyszy wzrost udziału osób starszych w całej populacji ze względu na niespotykany w dziejach ludzkości spadek urodzeń. Sytuacja ta już dzisiaj stawia poważne wyzwania przed społeczeństwami krajów rozwiniętych, gdyż proces ten będzie się nasilać w miarę starzenia się licznych roczników powojennego wyżu.

Kościół katolicki poparł obchody zainspirowanego przez ONZ Międzynarodowego Roku Seniora. Stały przedstawiciel Stolicy Apostolskiej przy ONZ w Nowym Jorku, abp Renato Martino, przemawiając 5 października br. do Zgromadzenia Ogólnego ONZ pogratulował podjęcia tego rodzaju inicjatywy i powiedział, że wartość cywilizacji mierzy się właśnie troską o osoby starsze¹. Jan Paweł II wydał z tej okazji specjalny list zatytułowany *Do moich Braci i Sióstr, ludzi w podeszłym wieku*.

Zadaniem niniejszego artykułu będzie próba zwrócenia uwagi na niektóre zagadnienia zasygnalizowane przy okazji Międzynarodowego Roku Seniora przez ONZ i Kościół katolicki oraz ukazanie wyzwań, jakie stawia

---

¹ *Zenit*, Interent, ZE991000707

obecna sytuacja społeczno-demograficzna Europy Zachodniej, i Środkowo-wschodniej przed państwem i Kościołem.

1. Sytuacja społeczno-demograficzna w Europie

Od pewnego czasu na całym świecie zachodzi proces obniżania się wskaźników urodzeń i zgonów. Rezultatem tego zjawiska jest niespotykany w historii ludzkości wzrost liczby i proporcji osób starszych. W 1950 r. żyło na kuli ziemskiej 200 mln osób w wieku 60 lat i powyżej, obecnie jest ich prawie 550 mln, a w 2025 r. liczba ta osiągnie 2,2 mld. Najbardziej jednak wzrasta liczba osób w wieku 80 lat i powyżej. Przewiduje się, że w 2025 r. ich liczba powiększy się 8-10 razy w stosunku do 1950 r.² Nigdy dotąd w dziejach ludzkości nie wystąpiło na taką skalę starzenie się społeczeństw. Europa jest kontynentem, w którym proces starzenia jest najbardziej zaawansowany.

Tabela 1. Ludność Europy w wieku 60 lat i powyżej

	Liczba ludności w wieku 60 lat i powyżej w tys.		Procent ludności 60 lat i powyżej w stosunku do całej populacji		Potential support ratio*	
	1999	2050	1999	2050	1999	2050
Europa Środkowa i Wschodnia						
Białoruś	1 962	2 790	19	33	5	2
Bulgaria	1 757	2 178	21	38	4	2
Rep. Czeska	1 847	3 200	18	41	5	2
Węgry	1 980	2 647	20	35	5	2
Polska	6 328	12 105	16	33	6	2
Rumunia	4 160	6 564	19	40	5	2
Federacja Rosyjska	26 962	40 471	18	33	6	2
Słowacja	823	1 679	15	35	6	2
Ukraina	10 467	13 779	21	35	5	2

² Największego wzrostu oczekuje się w krajach słabiej rozwiniętych, ze względu na zahamowanie śmiertelności. Już większość starszych ludzi (61%) żyje w tych krajach. Do roku 2025 będzie tam żyło przeszło 70% starszych ludzi, International Plan of Action on Ageing and United Nations Principles for Older Persons, New York 1998, s. 9-10.

	Europa Północna					
Dania	1 059	1 432	20	30	4	2
Estonia	274	352	19	38	5	2
Finlandia	1 016	1 547	20	32	5	2
Irlandia	564	1 362	15	29	6	3
Łotwa	478	582	20	36	5	2
Litwa	673	1 041	18	35	5	2
Norwegia	874	1 451	20	30	4	2
Szwecja	1 982	2 893	22	33	4	2
Wielka Brytania	12 276	17 730	21	31	4	2
	Europa Południowa					
Grecja	2 513	3 366	24	41	4	2
Włochy	13 712	16 990	24	41	4	2
Portugalia	2 052	3 039	21	37	4	2
Słowenia	374	586	19	39	5	2
Hiszpania	8 559	13 045	22	43	4	1
	Europa Zachodnia					
Austria	1 629	2 638	20	37	5	2
Belgia	2 197	3 039	22	34	4	2
Francja	12 045	18 814	20	31	4	2
Niemcy	18 678	25 902	23	35	4	2
Holandia	2 873	4 879	18	34	5	2
Szwajcaria	1 416	2 460	19	36	5	2

Źródło: Population Ageing – 1999, United Nations. Population Division. Department of Economic and Social Affairs.

* *Potential support ratio* jest to stosunek liczby osób w wieku 15-64 lat do osób w wieku 65 lat i powyżej.

Spadek dzietności połączony z wydłużeniem się życia stanowi główną przyczynę procesu starzenia. Skutki tego procesu będą znaczne. Nastąpi zmiana proporcji między ludźmi aktywnymi zawodowo a tymi, którzy już zeszli z rynku pracy. Zmieni się profil produkcji, konsumpcji, oszczędzania, inwestycji, rynek pracy, typ usług i publicznych wydatków. Zostanie zachwiana proporcja między liczbą mężczyzn i kobiet w wieku starszym na skutek większej śmiertelności mężczyzn, co przejawia się we

wzroście samotnych wdów. Równoległe następować będzie osłabianie więzi rodzinnej dla potrzebujących wsparcia osób starszych, ze względu na spadek zawieranych małżeństw i znaczny wzrost liczby rozwodów³.

Międzynarodowy Plan Działania ONZ *International Plan of Action on Ageing and United Nations Principles for Older Persons* traktuje starzenie się społeczeństw świata jako jedno z najważniejszych wyzwań narodowych i międzynarodowych przyszłego stulecia. Autorzy apelują, aby – prócz troski o starsze osoby - zwrócić uwagę na szeroki i wieloaspektowy wpływ, jaki starzejące się społeczeństwa poszczególnych państw będą wywierać na strukturę, funkcjonowanie i dalszy rozwój globalnej ekonomii. Najbardziej dostrzegalną stroną tego zjawiska będzie pogorszenie się proporcji między ekonomicznie aktywną częścią społeczeństwa a częścią, która już jest na emeryturze. Aby utrzymać powiększającą się populację osób starszych kraje z ustalonym systemem bezpieczeństwa socjalnego będą się musiały zatroszczyć o gospodarkę narodową⁴.

Wprawdzie skutki starzenia się społeczeństw Europy dotyczą każdego kraju, to jednak trzeba dostrzec zasadniczą różnicę sytuacji ludzi starych w krajach Unii Europejskiej oraz krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Starsi obywatele krajów bogatych dysponują zwykle oszczędnościami, które pozwalają im prowadzić godne życie. W Europie Środkowowschodniej zauważa się natomiast obniżanie się jakości życia osób starszych, wzrost ubóstwa, co prowadzi do izolacji społecznej i niedożywienia. Wiele z tych czynników istniało wcześniej w czasie systemu komunistycznego, m.in.: niski poziom życia, ukryte bezrobocie, niewydolny system emerytur. Obecnie są dwie kategorie ubóstwa. Jedna, której korzenie sięgają do poprzedniego systemu, a którą nowy system jeszcze pogłębił. Druga kategoria, to tzw. nowi ubodzy, którzy kiedyś żyli powyżej granicy ubóstwa, a teraz na skutek przemian społeczno-ekonomicznych spadli poniżej tej granicy⁵.

Inflacja w niektórych krajach powoduje wzrost cen i niszczenie oszczędności, co godzi przede wszystkim w osoby w podeszłym wieku. Brak indeksacji rent i emerytur pogłębia ubóstwo tej grupy ludzi. Niestabilność polityczna prowadzi do niewystarczających reform podatkowych i uchylania się od płacenia podatków, z nieuchronnym skutkiem spadku dochodów państwowych, a stąd także i wydatków. Osłabienie infrastruk-

---

³ *Older Persons in Countries with Economies in Transition: Designing a Policy Response. Guidelines for Practical Strategies*, New York 1997, s. 4.

⁴ *International Plan of Action on Ageing and United Nations Principles for Older Persons*, dz. cyt., s. 20.

⁵ *Older Persons in Countries with Economies in Transition*, dz. cyt., s. 4.

tury państwowej negatywnie wpływa na funkcjonowanie administracji i dostarczanie usług socjalnych⁶.

Wśród najdotkliwszych skutków zmian systemu ekonomicznego w Europie Środkowej i Wschodniej należy wymienić bezrobocie. Jego bezpośrednim powodem jest likwidowanie wielkich zakładów państwowych i prywatyzacja, która doprowadza do upadku nierentownych fabryk, a więc utratę wielu miejsc pracy. Bezrobocie dotknęło także wiele osób przed przejściem na emeryturę. Stanowią one grupę najbardziej narażoną na ekonomiczną deprywację ze względu na niski poziom emerytury i innych świadczeń⁷.

Jednym z krajów Europy Wschodniej, w którym osoby starsze zostały najmocniej dotknięte kryzysem ekonomicznym państwa, jest Ukraina. Przeciętna emerytura wynosi tam dwa razy mniej niż oficjalna granica ubóstwa. W latach dziewięćdziesiątych osoby starsze na Ukrainie stały się bankrutami. Oszczędności w banku utraciły swą wartość na skutek inflacji, system redystrybucji zasiłków z trudem zapewnia minimum egzystencji, czyli minimum potrzebne do przeżycia. Nie mają oni zabezpieczenia ekonomicznego ani wsparcia socjalnego. Negatywne przemiany demograficzne polegające na spadku urodzeń, dużej śmiertelności ludzi w młodym wieku oraz emigracja osób w wieku 25-40 lat spowodowały gwałtowne starzenie się społeczeństwa. Proces ten bardzo obciąża ludzi pracujących. W 1959 r. na 1 tys. pracujących było 227 osób w wieku emerytalnym, a w 1996 r. aż 405. Według prognoz w 2025 r. liczba ta będzie wynosić 561 osób. Oprócz spadku liczby urodzeń obserwuje się wysoką śmiertelność, spowodowaną brakiem dostatecznego wyżywienia. Przeciętne trwanie życia obniżyło się w latach 1989-1995 dla mężczyzn z 66,1 do 61,8 lat, a dla kobiet z 75,2 do 72,7⁸.

W pozostałych krajach Europy Środkowej i Wschodniej poziom życia osób starszych jest zróżnicowany, zależy głównie od kondycji ekonomicznej danego państwa. W Polsce sytuacja emerytów i rencistów jest na pewno niejednolita. Niemniej jednak ogólnie można ją określić jako korzystną. *Poziom dochodów na osobę, wskaźnik udziału wydatków na żywność, sytuacja mieszkaniowa zapewniają gospodarstwom domowym osób starszych trzecie miejsce wśród sześciu podstawowych grup gospodarstw domowych objętych badaniami GUS-u.* Waloryzowanie ich świadczeń

⁶ Tamże, s. 6.

⁷ Tamże, s. 7.

⁸ E. Libanova, *The Demographic Crises and Social and Economic Problems of Ukrainian Pensioners*, w: *Care-Giving and Older Persons: Gender Dimensions*, Valletta, Malta 1999, s. 166-168.

powyżej poziomu inflacji jest gwarantowane ustawowo. Jest to czynnik, który daje poczucie bezpieczeństwa w sytuacji istniejącego bezrobocia innych grup społecznych⁹.

W Polsce udział osób w wieku 65 lat i więcej podwoi się w perspektywie półwiecza i wzrośnie z 11% w 1995 r. do ponad 22% ogółu ludności w 2050 r. Utrwaliło się zjawisko zawężonej zastępowalności pokoleń. W 1998 r. ogólny współczynnik dzietności wynosił tylko 1,4, co oznacza, że następne pokolenie dzieci będzie o 30% mniej liczne niż pokolenie rodziców¹⁰. Stwarzając to będzie poważne obciążenie dla pokolenia pracującego i utrzymującego pokolenie, które zeszło z rynku pracy. W 1997 r. przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci męskiej wynosiło 68,5 lat, a noworodka płci żeńskiej 77 lat. Długości życia przeciętnego Polaka jest krótsza niż obywateli w krajach Unii Europejskiej, niemniej następująca poprawa będzie zmieniać proporcję między młodszą i starszą generacją.

2. Wyzwania stojące przed rządami Europy

Obecna sytuacja demograficzna Europy powoduje, że państwa muszą stawić czoło potrzebom rosnącej liczby starszych, nieaktywnych zawodowo ludzi, którzy są głównymi konsumentami usług socjalnych. Wprawdzie spadek urodzeń pozwoli na pewien czas zaoszczędzić na wydatku na edukację dzieci i młodzieży, opiekę zdrowotną czy zasiłki rodzinne, jednak koszty wychowania dzieci ponoszą przede wszystkim rodzice, a utrzymywanie starszych ludzi spada na społeczeństwo¹¹. Wzrost liczby starszych szczególnie odczuwają osoby pracujące, obciążone wychowywaniem dzieci, zmuszone będą bowiem utrzymać dwa pokolenia - dzieci i rodziców. Pokolenie, które doświadcza obciążeń ekonomicznych z tych dwóch kierunków - określa się już jako *sandwich generation*¹².

---

⁹ D. Graniewska, *Zagrożenie ubóstwem osób starszych*, w: *Polska bieda II. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, red. S. Golinowska, Warszawa 1997, s. 303.

¹⁰ *Ludzie starsi – problemy strategiczne. „Ku społeczeństwu dla ludzi w każdym wieku”*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych. Departament Rozwoju Społecznego, Warszawa 10.12.1999, s. 1.

¹¹ L. Hantrais, *Social Policy in the European Union*, London 1995, s. 130-131.

¹² A. Kuijsten, *Households, Families and Kin Networks*, w: *Population Issues. An Interdisciplinary Focus*, ed. by L. J. G. van Wissen, P. A. Dykstra, New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow 1999, s. 113.

Pod koniec lat osiemdziesiątych wydatki na osłony socjalne związane ze starszym wiekiem wysunęły się na pierwsze miejsce przed innymi wydatkami publicznymi prawie we wszystkich krajach Unii, z wyjątkiem Portugalii, Niemiec i Irlandii, gdzie więcej wydawano na ochronę zdrowia. Działo się tak przy stosunkowo korzystnej proporcji międzypokoleniowej. Sytuacja gwałtownie się pogorszy po wkroczeniu w wiek starszy licznych roczników powojennego *baby boom*¹³. W krajach Unii Europejskiej, gdzie emerytury opierają się głównie na zasadzie solidarności międzypokoleniowej (*pay-as-you-go*), system bezpieczeństwa socjalnego już ma duży deficyt, ale liczba osób pracujących, które wpłacają na obecne emerytury, osiągnęła szczyt i będzie się szybko zmniejszać. Obniżyć proporcję między aktywnymi zawodowo a emerytami, może jedynie przesunięcie wieku emerytalnego¹⁴.

W Polsce wprowadza się właśnie reformę ubezpieczenia emerytalnego, przechodzi się z systemu repartycyjnego (składkowego) na system częściowo kapitałowy, czyli mieszany. Według specjalistów nawet pełen system kapitałowy nie jest w stanie całkowicie uchronić przed negatywnymi skutkami zmiany proporcji międzypokoleniowej. Nie jest prawdą, jak się powszechnie sądzi - pisze K. Starzec - że system kapitałowy jest lepszy w sytuacji starzenia się społeczeństwa. Wprawdzie każdy pracujący odkłada pieniądze na swoją emeryturę i pozornie nie jest ważne, jaka jest proporcja między pracującymi a emerytami, natomiast system repartycyjny jest całkowicie zależny od tego stosunku. Ale w obu przypadkach, twierdzi autor tego poglądu, przy danym poziomie emerytur koszt, wyrażony jako część dochodu narodowego, przeznaczony na emerytury jest identyczny. Dlatego w tym samym stopniu w obydwu systemach odczuwalne są negatywne skutki starzenia się społeczeństwa. Obydwa systemy „na bieżąco” dokonują podziału dochodu narodowego między aktywnych zawodowo i emerytów, gdyż w ekonomii nie ma podziału odłożonego w czasie. *Podział dokonuje się na bieżąco i zależy od bieżącego dochodu narodowego, a nie od poziomu kiedyś wpłaconych składek niezależnie od tego, czy mamy do czynienia z systemem kapitałowym, czy repartycyjnym. Ani system kapitałowy, ani system repartycyjny nie są w stanie zagwarantować poziomu świadczeń, mogą jedynie, i to w bardzo podobny sposób, zapewnić proporcjonalność wyniku (emerytury) do określonego*

¹³ L. Hantrais, dz. cyt., s. 132-133.

¹⁴ G. Gesano, *Who is Working in Europe*, w: *European Populations. Unity and Diversity*, Dordrecht, Boston, London 1999, s. 128.

wkładu (składka)¹⁵. Reforma ubezpieczeń jest więc ważnym przedsięwzięciem, ale ostatecznie o jej sukcesie decydować będzie stan gospodarki kraju, a do tego wymagana jest właściwa proporcja międzypokoleniowa.

W krajach uprzemysłowionych wzrasta liczba osób w wieku ponad 80 lat. Zjawisko to występuje w czasie, kiedy rządy starają się redukować wydatki publiczne, oznacza przerzucanie ciężarów utrzymania na barki rodzin. Nasuwa się pytanie, czy zdołają one podolać tym obowiązkom? Większość krajów Europy przesuwa akcent w polityce socjalnej z instytucjonalnej na opiekę w społecznościach lokalnych. Opieka sprawowana przez społeczność niesie ze sobą większe dowartościowanie roli rodziny; jest ona ostoją pomocy dla osób starszych¹⁶. Jednak badania wykazują, że jedna trzecia starszych osób w Europie jest przekonana, iż *rodziny są mniej chętne podjąć się opieki nad osobami starszymi, niż to było kiedyś*. Starsi rodzice rzadziej mieszkają ze swymi dziećmi, gdyż wolą być niezależni. W Wielkiej Brytanii w 1945 r. 60% starszych osób żyło z dziećmi, obecnie tylko 15%, w Szwecji natomiast 5%. Badania opinii publicznej wykazują, że mniej niż 10% osób starszych wyraża chęć zamieszkania z dziećmi, gdy nie będą w stanie radzić sobie sami. W sytuacji koniecznej oczekują jednak opieki ze strony dzieci, szczególnie córek i bardzo niechętnie myślą o domu dla osób starszych¹⁷.

W ramach polityki ukierunkowanej na powierzenie opieki nad osobami starszymi rodzinie podejmuje się działania mające na celu wspomaganie zajmujących się starszymi, takie jak: zapewnienie pomocy profesjonalnej pielęgniarki, odpis kosztów utrzymania od podatku, finansowe wynagrodzenie i/lub prawo do emerytury dla osób opiekujących się starszymi. Poza tym wspomaga się przedsiębiorczość rodzinną, która umożliwia osobom starszym powiększanie budżetu rodzinnego, próbuje się

---

¹⁵ K. Starzec, *Dyskusja - Jak finansować emeryturę*, „Gospodarka i Przyszłość”, 1996, wyd. spec.: *Ubezpieczenia społeczne*, s. 94-95.

¹⁶ J. Healy, *Is Community Care in the UK Family Friendly?* w: *Care-Giving and Older Persons*, dz. cyt., s. 140-141.

¹⁷ Tamże, s. 142-143. Obecnie we Francji 77% osób potrzebujących ciągłej opieki znajduje się w domach, połową z nich opiekują się tylko członkowie rodziny. W wielu wypadkach córki muszą przerwać pracę z pełną konsekwencją finansową. Bardzo ważną rolę spełniają grupy pomocy, taką jak: pokonywanie izolacji (możliwość spotkania z innymi ludźmi), wsparcie moralne od gnipy czy opieka czasowa (danie możliwości rodzinie odpocząć), por. M. J. Guisset, *Care Giving and Older Persons*, w: *Care-Giving and Older Persons*, dz. cyt., s. 85, 88-89.

zmienić negatywne stereotypy przez wprowadzenie do szkół programów pokazujących, jak osoby starsze przyczyniają się do podniesienia poziomu życia rodzinnego. W ramach przerzucania odpowiedzialności na wspólnotę lokalną tworzy się centra opieki dziennej, kluby dla osób starszych, organizuje się dostarczanie żywności, przydziela się niskopłatną opiekę pielęgniarstwa, opiekę domową itp. W ramach integracji i partycypacji przygotowuje się oparte na wspólnotach lokalnych niewielkie ośrodki pracy dla osób starszych¹⁸.

Wspomniane wyżej modele oparte są na założeniu decentralizacji usług socjalnych, stanowią więc podstawowy komponent w przejściu do rynku usług socjalnych. Napotykać jednak w krajach Europy Środkowo-wschodniej poważne bariery finansowe, polityczne i instytucjonalne. Wynikają one z trudności ekonomicznych, przywiązania do starego systemu rozwiązań socjalnych oraz braku doświadczeń pracy na płaszczyźnie lokalnej¹⁹.

W Polsce w związku z Międzynarodowym Rokiem Seniora Rządowe Centrum Studiów Strategicznych. Departament Rozwoju Społecznego wydało dokument, w którym podejmuje problem osób starszych w naszym kraju. Podkreśla w nim m.in. konieczność wspierania rodziny i utrzymywania więzi międzypokoleniowej:

W tendencjach ogólnego rozwoju cywilizacyjnego obserwuje się wiele zagrożeń dla zachowania więzi rodzinnych i solidarności międzypokoleniowej. Proces starzenia się ludności również przynosi w tym względzie zjawiska społecznie negatywne. Ograniczenie obowiązków zawodowych i rodzinnych w starszym wieku sprawia, że starsi czują się niepotrzebni, a najbliższe otoczenie swoim zachowaniem przyczynia się często do powstania takiego przekonania²⁰.

Autorzy dokumentu zwracają także uwagę na fakt, że aby zapewnić bezpieczeństwo materialne ludziom starszym konieczne są kompleksowe działania, tworzenie warunków, które powinny przeciwdziałać ubóstwu i marginalizacji społecznej. Są przekonani, że budowany obecnie w Polsce system ubezpieczeń emerytalnych i rentowych sprostą temu zadaniu w płaszczyźnie materialnej. Polega on bowiem na uwzględnieniu elementu oszczędzania na starość, a przez to utrwalaniu postawy przezorności. Podkreślają, że w ramach modyfikacji systemu zasiłków dąży się do

---

¹⁸ J. Healy, dz. cyt., s. 147-150.

¹⁹ *Older Persons in Countries with Economies in Transition*, dz. cyt., s. 10-11.

²⁰ *Ludzie starsi – problemy strategiczne*, dz. cyt., s. 4.

wydatnego zwiększenia udziału usług w ramach pomocy społecznej, szczególnie w przypadku osób starszych, niepełnosprawnych i chorych.

Zauważają oni także, iż postępujący proces starzenia się ludności, stawia przed polityką społeczną poważne wyzwania. Należą do nich między innymi:

- a) *zagwarantowanie seniorom proporcjonalnego udziału w korzyściach wynikających z rozwoju gospodarczego i społecznego; powinni oni dysponować niezbędnymi środkami, pozwalającymi zaspokajać potrzeby materialne oraz posiadać właściwe warunki zaspokajania potrzeb niematerialnych; innymi słowy - chodzi o zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego i psychicznego;*
- b) *dążenie do trwałej integracji międzypokoleniowej; między ludźmi starszymi a młodszymi grupami wiekowymi; powinna wzmacniać się więź, kształtowana w oparciu o solidarność, wzajemne zrozumienie oraz dobrze pojmowany interes obu stron;*
- c) *zwiększenie i umocnienie podmiotowości ludzi starych poprzez aktywny udział w życiu społecznym; dzięki temu starość stałaby się swoistą rolą społeczną²¹.*

Ich zdaniem spójna polityka starości powinna opierać się na kilku fundamentalnych zasadach, których respektowanie jest warunkiem jej sukcesu. W związku z powyższym autorzy dokumentu formułują następujące zasady, które mają leżeć u podstaw polskiej polityki społecznej wobec osób starszych:

- a) Kompleksowość działań, czyli pokonanie niedostatków wynikających z „szufladkowania” całej naszej polityki społecznej. Jednemu z podmiotów zajmujących się zagadnieniami osób starszych należałoby powierzyć funkcję koordynatora.
- b) Konsekwencja i długofalowość działania, czyli przeciwstawienie się tzw. akcyjności - podejmowaniu chaotycznych działań pod wpływem impulsu chwili, np.: rocznicowej okazji, i równie nagle, nieraz tuż po rozpoczęciu, kończenie ich. Tego typu działania nie mogą przynieść trwałych rezultatów. Politykę starości tworzą konsekwentne działania prowadzone przez wiele lat. Na jej efekty czeka się nieraz bardzo długo.
- c) Decentralizacja działania, czyli powodowanie, że programy, plany i inicjatywy różnego rodzaju działań na rzecz ludzi starszych będą podejmowane na wszystkich szczeblach, począwszy od rządu, po-

---

²¹ Tamże, s. 6-7.

przez regiony, województwa, powiaty, gminy i samorządy lokalne, a kończąc na najmniejszych środowiskach lokalnych (zakład pracy, osiedle, wieś). Podmiotami tego typu działań powinny być organy państwa, organizacje gospodarcze, społeczno-polityczne, samorządowe, spółdzielcze, zawodowe, inne zorganizowane grupy społeczne, czy wreszcie jednostki. Należy też uwzględnić, a nawet eksponować rolę rodziny w rozwiązywaniu problemów ludzi starych, zwłaszcza w zakresie zaspokajania potrzeb opiekuńczo-ekspresyjnych. Rodzina nie może być zastępowana przez instytucje państwowe i organizacje społeczne, lecz powinna ze strony tych podmiotów uzyskiwać wsparcie w wypełnianiu wobec starszego pokolenia swych moralnych i prawnych obowiązków.

- d) Zasada współuczestnictwa ludzi starszych, polegająca na tym, że nie dopuszcza się, aby ludzie starsi przyjmowali postawę pasywną, lecz pomaga się im w byciu współautorami polityki starości zarówno na etapie jej programowania, jak i realizacji na wszystkich szczeblach.
- e) Indywidualizacja metod i środków, czyli zwrócenie uwagi na fakt, że populacja ludzi starych jest ogromnie zróżnicowana, znacznie bardziej niż jakakolwiek grupa wiekowa. Decyduje o tym bardzo wiele czynników: stan zdrowia, sytuacja rodzinna, dochody, warunki mieszkaniowe itp. Oferty i inicjatywy podejmowane w ramach polityki starości powinny być adekwatne do bardzo różnorodnych potrzeb poszczególnych jednostek.
- f) Zachowanie pełnoprawności człowieka starszego w społeczeństwie, czyli uwzględnienie faktu, że starość jest naturalną fazą w życiu człowieka, nadchodzącą powoli, stopniowo. Starzenie nie powoduje automatycznej redukcji potrzeb. Człowiek stary nie traci też nagle wszystkich swoich możliwości i nie może być odsunięty na boczny tor. Jego wiedza, umiejętności i doświadczenie mogą i powinny być wykorzystane z obopólną korzyścią - osoby starszej, rodziny i społeczeństwa. Jako nosiciele pewnych, sprawdzonych wartości etycznych i moralnych, tradycji rodzinnych, społecznych i narodowych seniorzy stanowią ważny podmiot, niezbędny dla prawidłowego rozwoju i następstwa pokoleń, a więc do ciągłości narodu i państwa.
- g) Podtrzymywanie więzi międzygeneracyjnej, czyli uświadamianie społeczeństwu, że wszelkie działania podejmowane na rzecz ludzi starych służą także młodszemu i średniemu pokoleniu, które też kiedyś będzie stare. W ich interesie leży prowadzenie racjonalnej polityki starości. Poza tym, do przeżycia starości dobrze się przysto-

wywać już w wieku młodszym. Zwracanie uwagi na potrzeby ludzi starszych w społeczeństwie temu celowi właśnie służy²².

3. Nauczanie Jana Pawła II na temat osób starszych

Kościół katolicki zaangażowany jest czynnie w niesienie pomocy osobom starszym. Obecnie posiada na całym świecie ponad 12 tys. domów opieki nad osobami starszymi, w których pracuje tysiące osób zakonnych. Wiele uniwersytetów katolickich prowadzi badania w zakresie gerontologii; szpitale należące do Kościoła są jednymi z najlepiej przygotowanych do świadczenia opieki paliatywnej²³. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na liczne wypowiedzi Jana Pawła II na temat miejsca człowieka starszego w społeczeństwie. Już w adhortacji *Familiaris consortio*²⁴ z 1981 r., zadedykowanej rodzinie Ojciec Święty zajmuje się stosunkiem różnych kultur do osób w podeszłym wieku: *Istnieją kultury przejawiające szczególną cześć i wielką miłość dla osób starszych. Człowiek stary nie bywa tam nigdy wyłączony z rodziny, czy traktowany jako nieużyteczny ciężar; pozostaje w rodzinie i chociaż zobowiązany do szanowania autonomii nowej rodziny, nadal bierze czynny i odpowiedzialny udział w jej życiu, a nade wszystko wypełnia cenne posłannictwo świadka przeszłości i inspiratora mądrości dla młodych i dla przyszłości. Inne kultury natomiast, zwłaszcza w następstwie nieuporządkowanego rozwoju przemysłowego i urbanistycznego, doprowadziły i nadal prowadzą do niedopuszczalnego zepchnięcia starszych na margines życia, co jest dla nich źródłem wielkiego cierpienia, a równocześnie duchowego zubożenia dla wielu rodzin (27).*

Na rolę osób starszych w społeczności Kościoła zwraca uwagę papież w adhortacji *Christifideles laici* z 1988 r. Podkreśla w niej między innymi, że dzięki temu, iż obecnie w wielu krajach wzrasta liczba ludzi starych i obniża się granica wieku emerytalnego, *otwierają się przed ludźmi starszymi nowe możliwości kontynuowania przez nich pracy apostołskiej, którą winni oni odważnie podejmować, pokonując w zdecydowany sposób pokusy nostalgicznego zamykania się we wspomnieniach z przeszłości, która już nie wróci, lub wycofania się z zaangażowania w teraźniejszość z powodu nowych trudności napotykaných w świecie; przeciwnie, winni*

---

²² Tamże, s. 7-9.

²³ *Zenit*, Interent, ZE991000707.

²⁴ *Nauczanie Ojca Świętego*, Komputerowy zbiór dokumentów papieskich, 1999.

coraz jaśniej sobie uświadamiać, że ich rola w Kościele i w społeczeństwie nie kończy się z wiekiem, lecz jedynie przybiera nową formę (48).

Ojciec Święty zwraca się do osób starszych aby, mimo utraty sił i konieczności rozwiązywania wielu problemów, np. niewystarczalności organizacji społecznych, zapóźnienia ustawodawstwa, niezrozumienia ze strony egoistycznie nastawionego społeczeństwa, nie uważali siebie za ludzi żyjących na marginesie, nie traktowali siebie jako *bierny element świata, który żyje w zbyt szybkim tempie, ale za czynne podmioty przeżywające płodny pod względem duchowym i ludzkim etap ludzkiego życia*. Uświadamia im, że mają do spełnienia jeszcze ważną misję. *Wedle Bożego planu każda ludzka istota jest życiem, które stale wzrasta, począwszy od pierwszej iskierej istnienia, aż do ostatniego tchnienia* (48)²⁵.

Podobnie w 1994 r. Jan Paweł II w jednej ze swoich katechez zwraca uwagę na niebezpieczeństwa kryjące się w dzisiejszym społeczeństwie, w którym panuje kult wydajności. Pojawia się według niego ryzyko, że osoby starsze będą uważane za bezużyteczne, a nawet za ciężar dla innych. Przedłużanie życia pogłębia problem zapewnienia opieki wzrastającej liczbie starszych wymagających pomocy, a może bardziej jeszcze serdecznej i troskliwej obecności, która wypełniłaby ich samotność.

Przy czym papież podkreśla, że Kościół stara się pomóc w rozwiązaniu problemów osób starszych również poprzez organizowanie systemu opieki, pomimo trudności, jaką stanowi dziś, bardziej niż w przeszłości, brak personelu i środków. Kościół *bezustannie pobudza do działania także instytucje zakonne i wolontariat ludzi świeckich, by zaradzić potrzebom w zakresie opieki i przypomina wszystkim - młodym i starszym - o obowiązku troszczenia się o bliskie im osoby, które w większości przypadków wiele dla nich uczyniły* (*Katechezy Ojca Świętego Jana Pawła II, 7.09.1994*)²⁶.

W 1995 r. w encyklice *Evangelium vitae* zajmującej się zagadnieniem świętości życia pisze ponownie papież o sytuacji osób starszych w różnych kulturach. W niektórych kulturach osoba w podeszłym wieku pozostaje włączona w życie rodzinne i odgrywa w nim czynną i ważną rolę, w innych człowiek stary jest postrzegany jako bezużyteczny ciężar. Jego zdaniem w takich społeczeństwach istnieje niebezpieczeństwo legalizacji eutanazji (94).

---

²⁵ *List Ojca Świętego Jana Pawła II: Do moich Braci i Sióstr, ludzi w podeszłym wieku. Słowa Ojca Świętego do ludzi starszych*, Kraków 1999, s. 43-44.

²⁶ Tamże, s. 52.

Papież podkreśla, że *spychanie ludzi starych na margines albo wręcz ich odrzucanie jest niedopuszczalne. Ich obecność w rodzinie, a przynajmniej utrzymanie ścisłego kontaktu z nimi, gdyby ze względu na ciasnotę mieszkaniową lub z innych przyczyn ta obecność nie była możliwa, ma fundamentalne znaczenie w kształtowaniu klimatu wzajemnej wymiany i wzbogacającego dialogu między różnymi pokoleniami. Konieczne jest zatem zachowanie swoistej „umowy” między pokoleniami - lub jej przywrócenie, jeżeli została zarzucona - na mocy której rodzice w podeszłym wieku, bliscy już kresu swąej wędrówki, mogą oczekiwać od dzieci opieki i solidarności, jaką sami okazali dzieciom na początku ich życia* (94)²⁷.

Szczególną uwagę poświęcił papież osobom starszym w Międzynarodowym Roku Seniora. Wydał specjalny list, *Do moich Braci i Sióstr, ludzi w podeszłym wieku*, w którym wyjaśnia między innymi, dlaczego w niektórych społeczeństwach osoby starsze nie są traktowane z należytyym szacunkiem. Dzieje się tak dlatego, jego zdaniem, ponieważ *panująca tam mentalność stawia na pierwszym miejscu doraźną przydatność i wydajność człowieka. W takiej sytuacji ludzie starsi zadają sobie często pytanie, czy ich życie jest jeszcze użyteczne. Dochodzi nawet do tego, że z coraz większą natarczywością proponuje się eutanazję jako rozwiązanie w trudnych sytuacjach* (9).

Papież zwraca tam także uwagę na konieczność spojrzenia na życie, jako całość, z właściwej perspektywy. Właściwą perspektywę stanowi wieczność, każdy zaś etap życia jest przygotowaniem do niej. *Także starość ma swą rolę do odegrania w tym procesie stopniowego dajrzewania człowieka zmierzającego ku wieczności. Z tego dajrzewania czerpie oczywiste korzyści również środowisko społeczne, do którego należy człowiek sędziwy. (...) Ludzie starsi mogą wnosić dobroczynny wkład także w wielu innych dziedzinach. Duch działa, jak i gdzie chce, nierzadko posługując się ludzkimi środkami, które w oczach świata uchodzą za mało znaczące. Wiele osób znajduje zrozumienie i wsparcie u ludzi starych, samotnych lub chorych, ale umiejących dodać otuchy przez życzliwą radę, milczącą modlitwę, świadectwo cierpienia znoszonego z wytrwałą ufnością. Właśnie wówczas, gdy słabną ich siły i zdolność działania, nasi sędziwi bracia i siostry stają się szczególnie cennymi narzędziami tajemnych zamysłów Opatrzności* (10).

Jan Paweł II podkreśla, że ze względu na potrzeby psychiczne ludzi starszych, najbardziej naturalnym środowiskiem przeżywania starości pozostaje to, w którym człowiek w podeszłym wieku czuje się «u siebie» -

---

²⁷ Tamże, s. 50-51.

wśród krewnych, znajomych i przyjaciół - oraz gdzie może być jeszcze w jakiś sposób użytecznym. W miarę jak wzrastać będzie średnia długość życia, a w konsekwencji także liczba ludzi starych, coraz bardziej konieczne będzie krzewienie kultury, która akceptuje i ceni starość, a nie spycha ją na margines społeczeństwa. Rozwiązaniem idealnym pozostaje obecność człowieka starego w rodzinie, której należy zapewnić skuteczną pomoc socjalną, stosownie do potrzeb wzrastających wraz z upływem lat lub pogarszaniem się stanu zdrowia (13).

Powyższe postulaty są zgodne ze współczesnymi tendencjami występującymi w polityce społecznej państw Unii Europejskiej. Nie oznaczają one jednak zwalniania społeczeństw z posiadania instytucji zajmujących się osobami starszymi, które z różnych względów nie mogą przebywać w swych rodzinach. Papież podkreśla, że instytucje te zasługują na uznanie, *doświadczenie zaś poucza nas, że ich posługa może być bardzo cenna, pod warunkiem, że kierują się nie tylko kryteriami sprawności organizacyjnej, ale dobrocią i wrażliwością*. Wszystko to jest łatwiejsze, jeśli dzięki relacjom z krewnymi, przyjaciółmi i wspólnotami parafialnymi pensjonariusze domu starców mogą czuć się kochani i nadal przydatni społeczeństwu. Jan Paweł II zauważa, jak ważną rolę w tym kontekście odgrywają zgromadzenia zakonne i stowarzyszenia wolontariatu, które *ze szczególnym poświęceniem opiekują się ludźmi starymi, zwłaszcza ubogimi, samotnymi lub znajdującymi się w trudnych sytuacjach* (13)²⁸.

Zakończenie

Podsumowując można powiedzieć, że współczesne przeobrażenia społeczno-demograficzne w Europie stawiają poważne wyzwania rządów i społeczeństwu obywatelskiemu. Domagają się m.in. rozwoju elementów infrastruktury społecznej, wynikających z różnych potrzeb rosnącej liczby osób starszych; umożliwienia osobom starszym podjęcia płatnej pracy, dostosowanej do fizycznych możliwości i osobistych potrzeb, w większym wymiarze niż jest to obecnie. Podniesienie jakości usług medycznych i ułatwienie dostępu do nich ludziom starszym; rozwinięcie różnych form wsparcia i pomocy, w zależności od tego czy osoby żyją same, czy ze swoimi rodzinami; zachęcanie do podejmowania aktywności, która by przelamywała społeczną izolację; budowanie wśród młodzieży pozytyw-

---

²⁸ Tamże, s. 29-30.

nego wizerunku osób starszych i zachęcania do większego otwarcia na potrzeby seniorów²⁹.

Podobnie jak państwo tak i Kościół musi przygotowywać się do nadchodzącego wyżu osób starszych przy niekorzystnej proporcji międzypokoleniowej. Zadania Kościoła można sprowadzić do dwóch wymiarów. Pierwszy związany z istotą jego posłannictwa, polega na ukazywaniu sensu i wartości życia ludzkiego w każdym wieku. Drugi natomiast związany z podstawową misją Kościoła jako wspólnoty, polega na organizowaniu i inspirowaniu różnych form opieki nad osobami starszymi. Jak widzieliśmy, Jan Paweł II zwraca często w swych wypowiedziach uwagę na te dwa aspekty. Jest więc nadzieja, że Kościół katolicki dobrze się przygotowuje na wyzwania, jakie przed nim stawia wiek XXI w starzejących się społeczeństwach krajów rozwiniętych.

---

²⁹ K. Kluzowa, K. Słany, *The Demography of Aging in Poland since 1989*, Referat wygłoszony na European Population Conference w Hadze (30.08.-3.09. 1999 r.), (maszynopis), s. 15.